
Nadežda ČAČINOVIČ

MIZOGINIJA U
FILOZOFSKOJ
TRADICIJI

Žene i filozofija, žene u filozofiji: je li to filozofski problem, filozofska tema ili samo pitanje klasificiranja, kategoriziranja? Odgovor na to daje već razmjerno površno čitanje velikih filozofa. U njihovim se djelima povremeno govori o ženama, a to kako se govori uglavnom je neprijateljstvo i prezir; katkad, nešto dobroćudnije, izražavanje razumijevanja za ženske slabosti.

U povoljnim se okolnostima duga povijest mizoginije možda i može zanemariti. U dijelu današnjega svijeta zakoni, pa i društvena praksa, smanjili su neravnotežu u nizu djelatnosti tako da patrijarhalni sustav više ne prevladava. Naravno, i u uvjetima pravne ravnopravnosti ima mizoginije: dapače, u sumraku patrijarhalne vlasti nastaju i nove varijante. Neke su posljedica *ressentimenta*: feminiziranje neke profesije (ponajprije učitelja i nastavnika, liječničke i sudačke) katkad upućuje na gubljenje prestiža, ali muškarci to katkada doživljavaju kao nezasluženo preuzimanje profesije od strane žena, kojima su istinski prioriteti drukčiji te im navodno i nije stalo do posla nego do obitelji (što muškarci kako-tako smatraju prihvatljivim) ili im je zapravo do lagodna života, uljepšavanja i slično, što je u skladu s predrasudama. No, to je samo razmjerno površna i lagana razina. Proširenost nasilja u obitelji u svim sredinama upućuje na dublje teškoće koje nastaju u obiteljskoj priči, odrastanju i osamostaljivanju, u dijalektici ovisnosti i nužnosti odvajanja od roditelja. Razlike u položaju unutar obitelji i društvenom ugledu izvan nje poznat su generator problema.

Mizoginija, "muška bolest", samo je jedan od elemenata ambivalentnosti međuljudskih odnosa. Nadajmo se, ne i neizbježna. Antropolog David Gilmore u svojoj istoimenoj knjizi (Gilmore, 2001.) ističe, doduše, razmjerno konstantne elemente mizoginije. Tzv. *horror mulieris* po njegovu se mišljenju može razaznati u nizu kultura u sličnim oblicima, u metaforama tjelesnosti, otrova, pro-

padanja, zoomorfni transformacija, različitih prijeteci prostoriya, jama, kutija, provalija. U mnogim kulturama, dakako, ženski se likovi pojavljuju i u božanskoj ulozi, ne gubeći pritom, naravno, zastrašujuća svojstva.

MOTRIŠTE FILOZOFIJE

Filozofija, za razliku od mitskih priča, ne nastaje posvuda, njeno se specifično naslijeđe i danas koristi kao legitimiranje “našega” kulturnoga kruga. Ne upuštajući se ovdje u uvjete njena nastanka i kako dolazi do njih, dijelim uvjerenje da je doista riječ o nečem prijelomnom, o prekidu s mitološkim narativom: naravno, ne i o prekidu s metaforičkim, figurativnim govorom. Filozofi daju mišljenja, navodeći razloge i tražeći opću valjanost za svoje uvide. Filozofi davne Grčke nešto su proizveli, stvorili: sferu općosti, uopćavanja, pojmovnoga.

Platon, gotovo rodonačelnik filozofije, stvara takav jezik. Osim toga i primjere preskriptivne filozofije: filozofije koja nešto propisuje, koja upućuje na ono što smatra poželjnim. Na *Gozbi*, u razgovorima koje Platon “zapisuje” u istoimenom dijalogu, nema žena, ali prisutno je izlaganje Diotime, nazvane mudrom ženom, kao glasnogovornice najboljih argumenata. No jasno je rečeno da je ljubav među muškarcima uzvišenija jer ne služi jednostavno prokreaciji, uzdiže se iznad običnoga života. Sve u svemu, ima elementa u Platonovim dijalozima po kojima žene dobro prolaze; u idealnoj zajednici, o kojoj piše u *Republici*, pretpostavlja se potreba za jednakošću i jednakim školovanjem. Ipak, tu su i mjesta na kojima se zaključuje da sve što mogu žene, muškarci mogu bolje.

Aristotel, postupajući deskriptivno, kodificirajući zatečeno stanje, mnogo je pogubniji: prije svega u izlaganju, u traženju razloga zašto i odakle niži položaj žena (prije svega u *Politici* te *O nastanku životinja*). U susretu s grčkom kulturom prvo što nam pada u oči jest nerazmjer između snažnih imaginarnih likova u umjetničkim djelima, s kojima se još identificiramo, Antigone, na primjer, i ostalih uvida u podređen položaj žena i njihovu zatvorenost u privatnu sferu, osim ako su na prodaju.

Miran Aristotelov glas koji pola čovječanstva smješta izvan najviše ljudskosti (zajedno s robovima i djecom) ostaje takoreći strukturno ugrađen u filozofski pristup. Objašnjavajući nastanak filozofije, Aristotel s jedne strane upozorava na nešto što bi možda moglo biti priznato svima, čuđenje, no s druge strane govori o dokolici, o udaljenom i slobodnom promatranju kao najvišem ljudskom

dostignuću koje jest filozofija: očito nešto do čega žene nisu dolazile. Žene koje Aristotel vidi oko sebe ne bave se staloženim promatranjem i proučavanjem (to jest teorijom), a iz toga se zaključuje, u suprotnosti s logikom koju kodificira sam Aristotel, da i nisu sposobne za to. To se onda osnažuje doista bizarnim zaključcima o njihovoj tjelesnoj sazdanosti (na primjer, da su po prirodi hladnije od muškaraca pa ih valja držati u kući da se ne “prehlade”).

U kršćanstvu je mizoginija osnažena novim korištenjem vrlo starih motiva: putenost, niskost, zavodenje, doslovno smrad: sve to crkveni oci detaljno unose u svoje osude žena. Tertulijan se, pišući *O ženskom odijevanju*, uz napade na heretike koji ženama dopuštaju ravnopravnost, upušta u potankosti odjeće i uređivanja u kojima se pokazuje ženina zla namjera srozavanja muškaraca, po kojoj je u službi đavola. Augustin kao da pokazuje Platonovu ambivalentnost (usp. *Ispovijedi te Državu Božju*), a Toma Akvinski (*Summa Theologiae*) ponavlja Aristotelovu strategiju objašnjavanja ženine inferiornosti: žena je neuspjeli muškarac.

Racionalizam, empirizam i prosvjetiteljstvo donekle popravljaju te predrasude, katkad čak do eksplicitne borbenosti (kao kod velikog feminista Poulaina de la Barrea). Razum i iskustvo, prema njemu, dani su svim pripadnicima ljudskoga roda: u tomu se slažu filozofi toga razdoblja. Ali odmah su tu i teškoće: Descartes (*Raspravom o metodi*) osnažuje svojim značajnim racionaliziranjem spoznaje dualističke sheme, binarnu opoziciju na koju se uvijek veže dokazivanje o ženskoj inferiornosti (iako sâm vrlo sklon priznavanju ženske pameti, ne samo kraljica poput Kristine Švedske, što ga je, kao što je poznato, stajalo glave, već i jedne filozofirajuće princeze, Elizabete Češke). Empiričar John Locke (usp. *Dvije rasprave o vladavini*) kao da iznosi neke egalitarne zaključke, ali na kraju smješta ženu u privatnu sferu, što je onda diskvalificira za poslove javnosti, zajednice. Jasnoća, koja je inače odlika izlaganja Davida Humea (u *Raspravi o ljudskoj prirodi*), gubi se u govorenju o ženama: one predstavljaju nerazuman, nepouzdan element podložan strastima – posebno nezgodna osobina kada im se povjere odgovorne dužnosti. Jean-Jacques Rousseau možda se također može smatrati ambivalentnim, ali njegov *Emile* izlaže jasno stavove o podređenosti žena, potrebi da se ograniče i osposobe za pomoć i potporu vrednijima od sebe.

Kako u Kantovu presudnom filozofskom obratu tako i u veliku Hegelovu sustavu, žena se pojavljuje određena u istom ključu drugosti – kao emocionalna, neobuzdana, u najboljem izdanju kao brižna. Naravno da se od takvog

stvorenja ne može očekivati da će doći do razine odvajanja od konkretnoga na kojoj se može shvatiti Kantov kategorički imperativ. U kretanju u kojemu se u Hegelovu sustavu napreduje do svijesti slobode, ženska ograničenja osuđuju je na stupanj koji se mora ostaviti iza sebe.

John Stuart Mill, veliki glas protiv ženske podređenosti, primijetio je pak, zauzimajući se za žensko pravo glasa: "Ako išta slijedi iz iskustva, bez psihološke analize, onda je to da su stvari koje su ženama zabranjene upravo one za koje su posebno kvalificirane; budući da se njihova nadarenost za vladanje pokazala u onim malobrojnim prilikama koje su dobile, a da se nipošto nisu toliko istaknule na područjima koja su im bila otvorena. Znamo kako je malen broj vladarica uspoređen s vladarima. Što se tiče toga maloga broja, mnogo je veći postotak pokazao vladarske sposobnosti, iako su mnoge vladale u teškim vremenima. Valja također primijetiti da je većina njih bila obdarena svojstvima sasvim drugačijim no što se obično zamišljaju kao ženska: zapažene su zbog čvrstine i odlučnosti kao i zbog inteligencije. Kada kraljicama i caricama dodamo regentkinje i vice-kraljice, spisak žena koje su bile ugledne voditeljice čovječanstva lijepo narasta. Ta je činjenica toliko izvan sumnje da je netko, davno jednom, pokušao izokrenuti dokaz u uvredu rekavši da su kraljice bolje od kraljeva zbog toga što za vrijeme kraljeva vladaju žene a kraljicama vladaju muškarci." (Mill, 2000., 54).

Ako se za Kanta i Hegela još moglo reći da su njihovi mizogini stavovi dio sustavnih razmišljanja, kod Schopenhauera i Nietzschea u brojnim tekstovima kao da je u punoj moći jednostavna, duboko ukorijenjena mizoginija ozlijeđene muškosti, ambivalentnosti. Ona je nailazila i nailazi na odjek kod brojnih čitatelja. Čitateljice se nisu mnogo trudile oko Schopenhauera, ali Nietzsche je imao i ima sljedbenica koje moraju razviti neku strategiju ophođenja s uvredama: onako kao što psihoanalitičarke znaju kako postupati s Freudom.

Filozofi kasnijih razdoblja, pa i posve suvremeni, prisiljeni su svoju mizoginiju izražavati na osobnoj razini ili vrlo implicitno. Ekstreman je osobni oblik onaj u Heideggerovu pismu mladoj Hanni Arendt, ljubavnici, pismu u kojemu izražava strah da bi joj filozofija mogla oduzeti sve ono što u njoj voli (usp. Ettinger, 1995.).

ŽENE I FILOZOFIJA

Danas se raspravlja o ženama i filozofiji te o ženama i filozofima. S prvog aspekta riječ je o principijelnom nepovjerenju teoretičarki prema instituciji filozofije i filozofiji (iz raznih razloga), a s drugog se uglavnom pojavljuju priče

o borbi da se uklone prepreke na putu u institucije i kroz institucije.

Značajno je zadržati namjeru dolaženja do istine. Filozofkinje ne mogu pristati ni na kakva relativiziranja: ni zbog aktualnih ili povijesnih nepravdi ni zbog očitih teškoća u izricanju istine. O istini se ne može odlučivati glasovanjem, pa zapravo ni dugotrajnim komunikacijskim procesom, ma koliko potonje bilo nužno za bolje sređivanje zajednice. Do istine se ne dolazi izravno ni radikaliziranjem svijesti o tisućama godina nepravdi. Dolaženje do istine jest naslijeđe filozofije, pa i onih filozofa koji su u svojim naporima oko istine isključili žene iz te mogućnosti. To pokazuje ograničenost njihova pothvata, ne i neuspjeh.

Kako je, dakle, biti žena i filozofkinja? Neobično je već to kako se žene izdvajaju, sažimaju, pod jednu riječ. Bez obzira na brojnost, one su u cjelini viđene kao nešto za sebe, kao odstupanje od normalnoga, kao odvojena grupa. Pune su nam uši pjesama o tome da je netko “samo žena sad” ili da je “konačno” žena, da ne govorimo o više nego uobičajenoj izjavi da je netko doista prava žena.

Riječi “žena” i “muškarac” upotrebljavaju se asimetrično. Govorimo, doduše, o tzv. pravim muškarcima pa tako i o onima koji to nisu u dovoljnoj mjeri. Muškarci se mogu vrijeđati osporavanjem muškosti i doista ima nadmetanja i mnoštvo raznih igara u muško-ženskim odnosima, ali muškarci su i dalje prilično sigurni u svojem identitetu. Samo su malo načeti u jednom (i to manjem dijelu) svijeta.

Prije svega, i ovdje se moramo vratiti znamenitoj formulaciji Simone de Beauvoir: ne rađamo se kao žene, nego postajemo ženama (De Beauvoir, 1976., II, 13). To što nas pri samom rođenju na sve načine nastoje svrstati u jednu od dviju jedino priznatih kategorija, ženskost ne čini prirodnom danošću. To što su naša tijela, unatoč tehnikama kojima ovladavamo njima, tek uvjetno pod našom kontrolom, znači pak da njihove posebnosti nisu zanemarive, da nam se otimaju. Anatomija nije naša sudbina, ali ulazi u simboličnu artikulaciju naše egzistencije. Pripadnice smo one vrste koju s pravom nazivlju simboličkom životinjom: bez udjela kulture ne možemo živjeti. A što se kultura u kojima živimo tiče: dok i jedna žena doživljava nepravdu samo zato što je žena, feminizam je jedina pristojna pozicija. U antisemitskom okruženju ne niječete židovstvo.

MIZOGINIJA OPĆENITO

Žena, očito, može biti predmet mržnje samo zato što je žena. Mračne priče dolaze nam iz udaljenih krajeva i bliskih krajeva, stare tisuće godine ili nekoliko sati. To doznajemo posredno ili iz vlastitog iskustva, ali sve znamo za tu mržnju. To je osnovna istina. Žene su kužne, žene su opasne, žene su nevjerne, žene su podmukle, žene su slabe. Mogu se izbaviti od optužbi samo ako su svete, samozatajne, bezuvjetan izvor ljubavi i podrške. A takve su također izvor frustracije i ambivalentnih osjećaja. Od "žene", u mitskom singularu, dolazi zlo ili se očekuje izbjavljenje.

Jednina riječi "žena" uvijek je ideologijska konstrukcija koja okuplja vještice, zavodnice, monstrozne vladarice, neukrotive, opake. Druga su skupina one naporne, glupe, prizemne, praznoglave. Lijepe i dobre one su u posebnoj milosti muškoga pogleda: ona koju volim, ona koja mene voli. I uvijek iznova, sve do gluposti popularnih savjetodavaca: žene su pripadnice druge vrste, s Venere, ne s Marsa.

Stara je antropološka teza (na primjer, kod Margaret Mead) glasila da se muškarci i žene razlikuju u svim društvima, ali na različite načine, da dakle nema stalnih i urođenih razlika, ali da postoji konstantna potreba za nekom podjelom uloga, nekom raspodjelom. Tamo gdje muškarci smiju biti blagi, žene moraju biti agresivne i tome slično. Takvo je pravilo, ako uopće, prisutno samo u tradicionalnim društvima, izvan promjena i povijesti, gdje ste rođenjem osuđeni da nastavljate život svojih predaka. Moderna društva obećavaju izbor.

Znamo, međutim, da upravo žene naglašavaju posebnost ženskih svojstava. Neke, poput Carol Gilligan, pišu kako je etika brige, domena žena, važnija od muške etike pravednosti. Budući da nije posve sigurno da više ne živimo u svijetu gdje su muškarci uvijek i svuda važniji, to je posve razumljivo. Zapravo, to je i dalje tako u dvije trećine svijeta. U dvije trećine svijeta patrijarhat jedva da je načet.

Nama ovdje može biti lijepo i bezopasno naglašavati ženske osobine jer smo manje-više slobodne odlučivati sebi a da se ne moramo prilagođavati starim predrasudama. Naši su najveći neprijatelji uglavnom aveti mazohizma, a ne obične izvanjske tiranije. No, najjednostavniji oblici ponižavanja i dalje postoje. U borbi protiv nepravde dobro je imati saveznike.

A kako piše Janet Radcliffe Richards, poznata filozofkinja i autorica knjige o "skeptičnoj feministici": "Ima muškaraca koji su posve jednako sposobni za korisno logičko razmišljanje i znanstveno istraživanje kao što su to žene" (Radcliff Richards, 1980., 122).

LITERATURA

- ANTHONY, L. M. i WITT, C. (ur.) (1993.), *A Mind of One's Own*, Boulder, Westview Press.
- CLARK, B. (ur.) (1999.), *Misogyny in the Western Philosophical Tradition*, London, A Reader, Macmillan.
- DE BEAUVOIR, S. (1976.), *Le deuxième sexe*, I, II, Pariz.
- ETTINGER, E. (1995.), *Hannah Arendt – Martin Heidegger*, New Haven, Yale University Press.
- GILMORE, D. D. (2001.), *Misogyny*, Philadelphia, PENN Press.
- MARTIN ALCOFF, L. (ur.) (2003.), *Singing in the Fire. Stories of Women in Philosophy*, Oxford, Bowman.
- MILL, J. S. (2000.), *Podređenost žena*, Zagreb, Jesenski & Turk.
- RADCLIFFE RICHARDS, J. (1980.), *The Sceptical Feminist*, London, Routledge and Kegan Paul.